

Т. В. Вихованець,
(м. Нетішин)

БЕРЕЗДІВ У XVI — ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ XVII СТОЛІТТЯ: ІСТОРИЧНІ ПАРАГРАФИ¹

Серед населених пунктів Північної Хмельниччини Берездів, за збереженими джерелами, є одним із найстаріших. Поселення із такою назвою вперше згадується під 1520 роком. Примітно, що схожі топоніми побутували віддавна: Березань, Березна, Березовець, Березовичі, Березов, Березовий острів, Березуєськ, Берестіє, Берестове [4, с.5-7]. Впадає у вічі корінь «берез». Зрештою, й серед мешканців Берездова побутує думка, що їхнє село своєю назвою завдячує словосполученню «березове диво», хоча, на наш погляд, тут радше приховується «некалендарне» ім'я осадчого/поселенця — Березда. Можливо, то його далекими нащадками були Хведір і Васько Берездовичі, згадані серед тутешніх міщан у першій чверті XVII століття [13, с.208, 210].

Попри поважний вік, Берездів досі не дочекався синтетичного викладу раннього періоду своєї минувшини. Не оминаючи гасла «Берездів» у «Географічному словнику Польського королівства» [77, s.141], нарисі про населений пункт в «Історії міст і сіл УРСР», розрізнених згадок про нього у низці інших досліджень, змушені констатувати потребу продовжити працю попередників та спробувати систематизувати відомості про село. Сподіваємось, що ця розвідка послужить підґрунтям для подальшого опрацювання історії Берездова періоду XVI — XVII століть.

На історичний кін Берездів уперше вийшов 28 листопада 1520 року. Князь Костянтин Іванович Острозький, великий литовський гетьман, впливова й значуща людина того часу [50; 51, с.24-31], вирішив долучити до своїх володінь ще кілька населених пунктів, серед яких згадується село з такою назвою. А позаяк вони знаходились у власності хоч і спорідненого, все ж іншого князівського роду, гетьман зважився на протиправну хитрість. Відтак, згаданого вище дня з'явився документ, згідно з яким підопічний гетьманові розумово хворий князь Андрій Юрійович Заславський усиновив (при живому батькові!) сина Костянтина Івановича — Іллю та записав йому після своєї смерті третину власних «отчизних», тобто — батьківських, маєтків, до яких, окрім Берездова, належали Жуків, Дятелів Став, Меречівка, Бачманове селище (ще одне «некалендарне» ім'я. — *Авт.*), а також Дяків і Почапці [59, с.201-202; 43, с.367-368; 7, с.209].

Після смерті К. І. Острозького з розпорядження короля Сигизмунда I опіку над хворим Заславським і його маєтком перебрав Ілля Острозький [59, с.201-202; 43, с.368]. 1 липня 1534 року Андрій Юрійович уже за життя «передав» своєму «синові» згадану вище третину батьківщини, а дві третини «заставив» за суму 2 000 кіп литовських грошів та 1 000 червоних золотих [59, с.471-473;

¹ Автор висловлює подяку колегам Ігорю Тесленку та Миколі Яцюку за надані допомогу, зауваження та консультації.

43, с.368]. Природно, це стало не на руку Заславським, котрі, як зазначає Володимир Собчук, опинились «перед фактом утрати половини родових володінь» [43, с.368]. Щоправда невдовзі, у зв'язку із затіяною Заславськими суперечкою, польський король Сигизмунд I своїм вердиктом від 20 травня 1536 р. підтвердив для троцького воєводи Іллі можливість володіти згаданими населеними пунктами «до права», тобто, до юридичного вирішення ситуації, а інші дві третини, що нібито були заставлені, потрапили до своєрідного тимчасового королівського арешту — секвестру [65, с.30-31].

Перед смертю Ілля Костянтинович визнав запис Андрія Юрійовича незаконним і добровільно зрікся нібито наданих йому від Заславського прав на перелічені вище маєтки, про що 1 жовтня 1539 року повідомив у присутності короля колишній опікун Ілля Костянтиновича — маршалок Волинської землі й володимирський староста Федір Андрійович Сангушко. Взвзявши до уваги волю на той час уже покійного князя Іллі, король звелів його вдові, Беаті з Костельця Острозької, поступитися цими володіннями на користь Кузьми Івановича Заславського [65, с.215-217]. Наступного дня Сигизмунд I присудив повернути найменовані села князеві Заславському [65, с.218-220], а ще через кілька днів, 5 жовтня, з листом про повернення маєтків Кузьмі Івановичу до Беати Острозької звернулася й королева Бона [65, с.220-221]. Відтак, розлогий господарський комплекс, у якому був і Берездів, повертався до його законних власників — князів Заславських.

Наступні події, однак, викликають виправдане здивування. В 1532 році князь Андрій Федорович Четвертенський із дружиною Марією відступили половину свого спадкового маєтку Хлапотина¹ та належних до нього присілків Ориць, Берездова, Суємець та Рогачева князю Федору Андрійовичу Сангушку: третю частину продали «на вічність», а дві частини тієї половини заставили [81, к.33]. Невдовзі, 1537 року, Михайло, Іван та Василь Федоровичі Четвертенські і їх мати, княгиня Олена, збули тому ж таки Федорові Сангушку іншу половину Хлапотина й перелічених вище присілків «з іншими маєтками, селищами, котрі здавна до Хлапотина прислухали (тобто, належали. — *Авт.*)»: як і в попередньому випадку третю частину продали «на вічність», а дві заставили [81, к.33-33v; 37, с.376]².

¹ Однією з найраніших відомих на сьогодні писемних відомостей про Хлапотин є згадка про нього серед переліку маєтків, наданих польським королем, Владиславом II Ягайлом та його братом Витовтом волинському князю Федору Даниловичу Острозькому 4 листопада 1386 року [63, с.6-7]. Щоправда, дехто з істориків вважає цей документ фальсифікатом [63, с.155, ком. VI; 76, с.5-6]. В 1432 році князь Свидригайло надав маєток Хлапотин князю Іванові Олександровичу Четвертенському [82, с.35]. Згодом поселення згадується приблизно у другій половині XV століття: відомо, що князь Іван [ймовірно, Олександрович] Четвертенський (пом. після 1451 [56, с.350]) і князь Іван [Васильович] Корецький (пом. до 1502 [56, с.318]) розмежовували свої маєтки, при чому згадується, що Четвертенському належав Хлапотин [2, с.128; див. також: 32, с.58].

² Згадана справа виринула на поверхню майже через півстоліття — в жовтні 1583 року. Того часу представник князя Януша Збарзького — Григорій Дедеркало скаржився на князя Остафія Четвертинського про те, що він разом із дітьми Збарзького — Юрієм і Криштофом не хоче позиватися

Того самого 1537 року король і водночас великий князь підтвердив листи дядька і племінників на продаж Хлапотина й сіл [81, к.33v], а невдовзі, 27 травня 1537 року, за невідомих обставин, Федір Андрійович третю частину набутого Хлапотинського маєтку продав «на вічність» за тисячу кіп грошей, а інші дві третини заставив у сумі двох тисяч кіп брацлавському й вінницькому старості князю Іллі Острозькому [65, s.76-77; 37, с.371; 82, s.37]. В тому ж році король підтвердив і цю купівлю [81, к.33]. Чи не дивна ситуація? Щойно ми довідалися про те, що в середині 30-х років XVI століття Берездів знаходився в руках Іллі Острозького і його знову продано тому ж таки Іллі? Пояснення в цьому випадку може бути таким: ідеться про різні населені пункти, один із яких свого часу належав Заславським, інший, у складі Хлапотинської волості, — Четвертенським.

Знову ж таки, з незрозумілих причин менше ніж за два місяці після смерті Іллі Острозького король Сигизмунд I 25 вересня 1539 року підтвердив для Федора Сангушка факт купівлі Хлапотина від Четвертенських та повноту прав йому й нащадкам у розпорядженні цим населеним пунктом [65, s.212-214]. Зигмунт Люба Радзиминський уважав, що поступка Сангушком правами на Хлапотин для Іллі Костянтиновича, очевидно, не мала результату [79, s.289]. Натомість, думається, що Сангушко зі смертю Острозького, відчувши «дим», пов'язаний із майбутнім розподілом родинного майна, поспішив якнайшвидше вихопити з нього Хлапотинський маєток. Щоправда, йому це вдалося лише на папері, чи то пак на пергамені: княгиня Ілліна (так сучасники йменували дружину Іллі Острозького — Беату з Костелецьких), як видається, зовсім не мала наміру позбуватися цієї частки свого майна...

Отже, в нашій історії з'явився ще один персонаж — Беата з Костелецьких, із котрою Ілля Острозький одружився в 1539 році. Невдовзі він записав молодій дружині та майбутнім дітям замки Степань, Сатиїв і Хлапотин із дворами та належними до маєтків селами; більше того, задля компенсації позичених йому дружиною 6 000 злотих, залишив їй у позиттєве володіння замок Рівне теж із дворами й селами [78, s.54]. Однак трапилося так, що після смерті Іллі Костянтиновича, яка наступила в серпні 1539 року [78, s.271], в управління вдови Беати Острозької перейшла абсолютна більшість маєтків Дому Острозьких. Це викликало спротив неповнолітнього рідного брата Іллі — Костянтина-Василя та його матері — Олександри Слуцької, котрі теж претендували на відповідну частку зі спадку великого литовського гетьмана. Родинна незгода породила суперечку, що продовжувалась кілька років [про це див.: 40, с.33-48; 45, с.106-109; 52, с.351-388]. Упродовж тривалого періоду аж до остаточного

про маєток Берездів, Хлапотин, Суєвці (!) й Хорів, а також їх присілки, які його батько, Іван разом із Андрієм і Михайлом Четвертенськими князю Федору Сангушку заставили за певну суму. При цьому Остафій заявив, що віддає своє право на ці маєтки Янушеві Збараському і його нащадкам та позивати не буде, а якщо останньому вдасться повернути їх у правний спосіб, то нехай тримає [54, арк. 430-430 зв.].

з'ясування справ, тобто, до 1546 року, низка маєтків, що знаходились в управлінні Беати Острозької (але абсолютного права на які вона не мала ні тоді, ні по тому), як от: Рівне, Хлапотин, Сатиїв, Степань і Кузьминська волость перебували в королівському секвестрі [75, p.61; 40, с.42-43].

Як зазначає Леонід Соболев, всі ці маєтки Сигизмундом I було передано для своєї дружини. Від імені королеви Бони тут справували владу королівські намісники або ж державці. Той же історик приводить відомості, що 13 червня 1544 року в якості рівненського державці згадується князь Василь Іванович Курцевич [див. також: 80, s.12; 26, с.122; с.205-206], котрий 27 липня 1546 року вже фігурує як державця рівненський і берездівський [40, с.43; див. також: 65, s.498, 500; 82, s.198; 41, с.380-381]. Таке титулування свідчить, що в межах секвестрованих маєтків з'явився новий волосний центр, не виключено — замок, відсутній у вже відомому нам переліку. (Ми пам'ятаємо, що Берездів, свого часу «відписаний» Іллі Острозькому князем Андрієм Заславським, відповідно до королівського рішення, мав повернутись до князя Кузьми Заславського.)

Відтак, найімовірніше, йдеться про двір/замок, який було зведено у Хлапотинській волості, де теж був однойменний населений пункт. Далі варто звернути увагу на те, що в описі Острозького архіву, створеному в 1594 році обізнаними князівськими урядниками, присутня чимала кількість записів, загальноозаголовлених як «Хлапотин або Берездів і Звягель» [81, к.33], а в іншому місці згадується вираз «Хлапотина або Берездова» [81, к.33]. Виключаючи можливість помилки, виходить, принаймні на перший погляд, що назви Хлапотин і Берездів якийсь час були взаємозамінними/«одна-одну-пояснюючими».

Якщо ми поглянемо на теперішню карту України, то населеного пункту Хлапотин, який би знаходився десь по-сусідству із Берездовом чи Горицею, на жаль, не знайдемо. Та «біді» неважко зарадити: виявляється, на початку XVII століття у Хлапотина була ще одна, альтернативна назва — Красностав, яка збереглась до сьогодні. Позаяк і Берездів, і Красностав існують досі, вони не можуть позначати один і той же географічний пункт, відтак, про взаємозамінність говорити не доводиться. Залишається міркувати, що приведенне вище формулювання «Хлапотин або Берездів» уживалось як «робоча» назва, щоб представити замок Берездів і водночас наголосити на тому, що він колись знаходився у Хлапотинській волості.

Тепер повернімося до того моменту, коли Хлапотин відійшов у королівський секвестр (1541 рік). У джерелах є згадки про те, що крім В. І. Курцевича Берездів від монаршого імені тримав королівський намісник Козинський [81, к.34v], можливо, Олехно, Михно чи Тихно [67, s.152; 66, s.92]. В 1543 році король Сигизмунд Август листовно звернувся до луцького старости князя Андрія Сангушка та до Богдана Семашка (очевидно, йдеться про Богдана Михайловича, котрий, до речі, протягом 1543 – 1549 років виконував обов'язки королівського старости в Ковельській волості, набутий королевою Боною від князя Василя Михайловича Сангушка [56, с.156]) у зв'язку із кривдами, завда-

ними для берездівських підданих князем Богушом Федоровичем Корецьким: для розгляду справи й «учинення справедливості» повинні були виїхати комісари. Подібна королівська комісія працювала й у 1545 році [81, к.34-34v].

Зрозуміло, що княгині Беаті аж ніяк не хотілося розпрощатися із заславськими маєтками. Василій Ульяновський говорить про те, що «удова змушена була зволікати з переданням маєтків і постійно ослушатися наказів короля і Бони» [52, с.354]. Напевно, зволікання призвело до того, що Кузьма Заславський «мощно, кзвалтом» відібрав згадані вище маєтки. Після владнання низки справ із Костянтином-Василем Острозьким Беата спробувала повернути втрачені заславські володіння. Зав'язалася ще одна кількарічна суперечка, в результаті якої 4 квітня 1546 року король присудив уже відому нам третину спадщини Андрія Заславського для Беати Острозької «до права». На початку червня того ж року княгиню було «ув'язано», тобто — введено у володіння «на имя Жуков, Меречовка, Бачманово Селище, Дьяковъ, Берездов, селище Дятелов, и на том селищи Став Дятелов, а Початцы» [43, с.372; 65, с.463-464].

Кузьма Заславський не здавався. Заручившись підтримкою волинської знаті, він знову піднявся на захист своїх володінь. Цього разу процес повернувся не на користь княгині Ілліної. До справи залагодження конфлікту в якості посередників увійшли віленський воевода Ян Глебович та малогоський каштелян Петро Зборовський [81, к.33v-34]. В результаті вдовою Іллі Острозької було укладено з Кузьмою Івановичем угоду, 18 жовтня 1546 року підтверджену Сигизмундом Августом, згідно з якою вона назавжди зреклася всіх претензій на спадщину Андрія Заславського [43, с.373; див. також: 82, с.354].

Натомість, князь Кузьма погодився віддати до Берездівського замку Беати Острозької невеличку незаселену ділянку вздовж на пів й упоперек на чверть милі зі своїх заславських володінь та сплатити 300 кп, витрачених суперницею на судову тяганину. Примітно, що в цей час Берездів уже фігурує не просто як село, а як замок [65, с.515-517; порів. 20, с.88]. Щоправда, із остаточним вирішенням конфлікту виникла незрозуміла затримка: у визначений час ніхто з представників княгині Ілліної так і не прибув, аби прийняти згаданий клаптик ґрунту.

З вербального опису цього епізоду постає кілька цікавих і водночас принципово важливих для нас моментів. У документі, складеному в Берездові 2 вересня 1547 року, йдеться про те, що урядник кременецького замку Іван Федорович разом із Кузьмою Заславським їздив «на землю Єго Милости Берездовскую», щоб відповідно до угоди поступитися нею до «замку Єе Милости Берездову» «гдебы поближей могло ку замку Єе Милости быт». Коли ж Заславський «там к Берездову, к боярину своему, Єску Zubовичу, выехал и на земли своей стал», то відправив уповноважених осіб до берездівського урядника княгині Острозької — Гурського «и теж до тых посланцов, которых княгиня Єе Милост на тую землю высылала» з проханням прийняти ґрунт, але від княгині Беати ніхто так і не з'явився [65, с.549].

З цього неважко виснувати, що Берездів князя Кузьми Заславського й замок Берездів княгині Беати Острозької знаходились доволі близько. Відтак, напрошується логічне припущення: напевне, колись вони були одним населеним пунктом, який із часом розділився на дві частини. Чи це трапилось ще до 1520 року, в якому, як ми пам'ятаємо, село з такою назвою вперше з'являється на сторінках, принаймні відомих нам, історичних джерел, а чи між 1520 і 1532 роками (останнього року Берездів, який перебував у складі Хлапотинської волості, відійшов до Сангушка) — не знаємо. Примітно й те, що з часом в історичних джерелах Берездів, належний князям Заславським (читай: такий, який би розташовувався поблизу Берездова князів Острозьких), кудись зникає й на 1581 рік серед їхніх володінь узагалі не згадується [49, с.247].

Куди ж зник інший Берездів? Навіть якщо населені пункти спустошувались, вони, здебільшого, відроджувались і продовжували вживати попередню назву. Зник зовсім? Мало ймовірно. Логічно припустити, що другий Берездів за деякий час змінив свою назву. Давайте придивимось до найменувань населених пунктів по сусідству із теперішнім Берездовом, котрий, майже поза всяким сумнівом, можна логічно ідентифікувати як Берездів князів Острозьких. Отже, це села: Дяків, Ногачівка, Сьомаки, Гориця — але всі вони лежать не так уже й близько до Берездова. Залишаються ще двоє «сусідів» — Селичів і Зубівщина... Пригадаймо ім'я берездівського боярина-слуги князя Кузьми Заславського: Єско Zubович. На наше переконання, село Зубівщина, швидше за все перейменоване так за ім'ям боярського роду Зубів та/чи щоб уникнути по сусідству ще одного Берездова, і стало «другим диханням» села Берездова, належного колись князям Заславським...

Нагадаємо, що Берездівщиною/«Хлапотинщиною», котра перебувала у секвестрі, королева Бона розпоряджалась з 1541 по 1546 роки. В жовтні 1546 року уповноваженому представникові князя Костянтина-Василя Острозького, Ф. Зебжидовському, вдалося виклопотати у Сигизмунда Августа розгляд питання, пов'язаного із секвестрованими маєтками Дому Острозьких, до яких входили Рівне, Степань, Сатиїв, Кузьминська волость і Хлапотин. В результаті судових розглядів король ухвалив поділити між суперниками навпіл Степань і Кузьминську волость, а решту передати Беаті [40, с.43]. Костянтин-Василь силкувався довести, що його брат, Ілля Острозький, отримав Хлапотин узамін на маєток Поворсько, проте Беата з Костельця пред'явила купчі листи й таким чином здобула гору: Хлапотинська волость залишилась при ній [81, к.33v].

Після вдалого судового процесу на порядок денний княгині Ілліної вишло ознайомлення з актуальним станом речей у її маєтках, і головне — з межами. Відтак, Беата Острозька звернулась до вже відомого нам секвестрованого урядника Берездівщини Козинського з проханням/вимогою окреслити для неї вчинені королівськими комісарами за його урядування «хлапотинські й берездівські» кордони з Корецькими та Заславськими маєтками, що й було зроблено в 1548 році [81, к.34v]. Чи то виписані межі виявились нечіткими, чи з якоїсь

іншої причини того самого року король Сигизмунд Август звернувся до того ж Козинського, щоб він княгині Ілліній безредівські границі «як на К[ороля] Й[ого] М[илість] тримав, показав» [81, к.34v]. В результаті з'явився ще один відповідний документ від 1552 року [81, к.34v].

Однак, усталення маєткових кордонів не гарантувало їх непорушності. Історія нашого краю другої половини XVI – першої половини XVII століть, за великим рахунком, являє собою суцільний соціальний конфлікт [див., напр.: 44], і Берездівщина, на жаль, не стала щасливим острівцем. Територіальна віддаленість від Острога та «затисненість» між маєтками сусідів – Корецьких, Заславських і К.-В. Острозького робили цю волость потенційно вразливою. Так, у 1559 році княгиня Острозька оповідала на Кременецькому уряді, що Януш Кузьмич Заславський «перетягував» якусь частинку її безредівського ґрунту до урочища Романового поля [81, к.35]. Кременецький замковий урядник у своєму листі від того ж 1559 року засвідчив, що на урочищі Романовому полі князем Заславським навіть було побудовано дві халупи [81, к.35]. В тому ж році безредівський намісник Беати з Костелецьких, Іван Андрійович Головинський, скаржився на К.-В. Острозького у зв'язку зі збитками, спричиненими для маєтності звягельськими підданими останнього [36, арк.226-227зв.].

В червні-липні 1559 року княгиня Беата Острозька записала своєму зятеві Семену Юрійовичу Слуцькому всі власні маєтки, серед яких був і Берездівський замок, а також володіння Семенової дружини, а своєї доньки, Гальшки, залишаючи за собою право розпоряджатися ними пожиттєво [46, с.102; 81, к.18v; історію Гальшки Острозької див.: 23, с.29-81]. Власним листом це право застеріг для теці й Слуцький [81, к.18v-19]. Обидва записи були підтверджені королем. Однак невдовзі, вже наступного року, Слуцький помер, і Беата знову стала власницею записаних йому родинних маєтків [46, с.102].

12 квітня 1564 року княгиня Ілліна вийшла заміж вдруге, цього разу за Ольбрахта Ласького, в майбутньому – серадзького воєводу. В історії він «прославився» тим, що виношував план обійняти молдавський престол і задля цього підбурював європейських володарів до війни супроти Туреччини. За рік, 6 квітня 1565 року, в Познані Беата відписала всі свої володіння другому чоловікові. Як зазначає Ігор Тесленко: «Обидві сторони переслідували у шлюбі певну мету: Лаському необхідно було знайти нове джерело фінансування чергової молдавської кампанії, а Беаті – помститися зятю Л. Гуриці [про нього див.: 23, с.66-72] і швагрові кн. В.-К. Острозькому за події 1553-1559 років. Вирішальну роль у помсті відігравав, щоправда, не сам шлюб, а запис чоловікові всіх володінь». Історик акцентує на тому, що юридична правомірність такого запису викликає сумніви, «адже Беата з Костельця не могла вільно розпоряджатися маєтками, зокрема дарувати чи продавати їх». [46, с.102; див. 81, к.19-19v].

Одержавши від дружини бажаний запис, О. Ласький ув'язнює її у своєму родовому замку Кезмарк. Протягом п'яти наступних років управління новоотриманими маєтками серадзькому воєводі вдалося зібрати необхідну суму для

підготовки чергового походу в Молдавію. Задля покриття численних боргів й отримання готівки Ласький заставив значну частину своїх маєтків, серед яких був і Берездівський [46, с.102-103].

Схоже, в руслі «збору коштів» можна розглядати й численні напади на села сусідньої Кореччини, які розпочалися ще 1564 року. Серед їх учасників згадуються й безредівчани, а також «врядникова безредовска Сокорова» (тобто, дружина якогось Сокоора, який, напевне, на 9 вересня 1564 року ще був безредівським намісником Лаських [17, с.122]; примітно, що в 1561 році рівненським намісником Беати Острозької був Григорій Сокоор, можливо, родич першого [27, с.473]), а також інший безредівський урядник, який обіймав це становище протягом 1564 – 1567 років – Томаш Подоський [17, с.121-125; 49, с.254]. Загалом, у джерелах фіксується 35 наїздів і пограбунків за участю різних осіб в маєтках Богуша Федоровича Корецького. Збитки було оцінено в доволі немалу суму – 47 407 кіп, котру Лаські повинні були виплатити Корецькому як компенсацію [17, с.120-133].

Остання мала відбутися шляхом уведення Корецького королівським дворянином у деякі маєтки Беати та Ольбрахта Лаських відповідно до ув'язного монаршого листа від 10 липня 1568 року [17, с.120-133], в результаті чого Богуш Федорович мав би отримати можливість «вибрати» з населення потрібну суму. Однак, усе вийшло не так гладенько: «Кали ездил за посланем его королевской милости увязыватися вы имени Острозские (очевидно, мається на увазі належні колись княгині Острозькій. – Авт.), в суме пенезей сорок семь тысячей чотыриста семь копь одинь грош пенезей осмь, дворянин его королевское милости пан Иван Семенович», і коли «в тую помененую суму пенезей увязыватися почал», то «того дворянина его королевское милости... мало не забыто и увязыватися ему не допуцоно» [2, с.130-131].

Врешті-решт, як видається, ув'язання у якісь маєтки таки відбулося, бо під 1580 роком фіксуються втечі різних осіб із різних сіл у Луцькому повіті до маєтків князя Юхима Богушовича, сина згаданого вище князя Богуша Корецького (пом. 1576) у Корецькій, Межирічській, Киликівській, а також Берездівській і Хлапотинській волостях (примітно, що тут чомусь згадуються дві окремі волості) [39, с.376]. Щоправда, не виключено, що деякі села на Берездівщині й/або(?) Хлапотинщині потрапили до Корецьких за інших обставин.

В поборовому реєстрі від 1570 року повідомлялось, що Антоній Іловський, острозький намісник вже відомого нам Ольбрахта Ласького, сплатив податок із маєтків свого пана – міст Острога, Янушполя, Рівного, Жорновна, Шульжинець, Колодного, Красилова, Полонного, Черняхова й... Берездова [71, с.15; 58, с.40]. В цьому випадку зустрічаємо чи не найраніше йменування нашого населеного пункту містом.

Невдовзі, 26 вересня 1570 року, у Варшаві, серадзький воєвода поступився всіма отриманими від дружини маєтками й повнотою прав розпоряджатися ними на користь польського короля Сигизмунда Августа. Своєю чергою,

той дозволив Лаському пожиттєво володіти маєтками Рівне, Сатиїв, Берездів, Янушпіль, Колодне й Черняхів [46, с.103; 37, с.229; 81, к.20v].

І. Тесленко говорить про те, що між Лаським і королем також існував контракт, відповідно до якого в разі потреби володар мав повернути серадзькому воєводі всі маєтки [46, с.102-103]. Зазначимо, що в уже відомому нам описі князівського архіву від 1594 року теж говориться про документ (приведемо мовою оригіналу) «*Wypis z Kancelaryey Królewskiej, gdzie Król August około dóbr, iemu przez P. Łaskiego zapisanych, ordynacij czyni w długów wyplacenie sposobie opisuię. Które dobra, królowi darowane, tak są mianowicie opisane: zamek Ostróg, zamek Kopusz, dwory Baranie y Olszany, zamek Równne, zamek Berezdow, zamek Satyew y część zamku Stepańskie[g]o, także zamek Polonne, Krasilów, Czudnów, także zamek Januszpole. Ku temu zapisuię się król August P. Łaskiemu po zwróceniu iego z cudzych ziem na pierwsze iego żądanie wrócić*» [81, к.14v]. Тож, якась угода між ними, можливо, і справді існувала.

Практична сторона передання королеві маєтків Ольбрахта Ласького не забарилась. Для опису нових володінь Сигизмунда Августа на Волинь відбула спеціальна комісія. Берездів було описано до 6 січня 1571 року [46, с.104]. Через місяць, 6 лютого 1571 року відбулось ув'язання «*на его королевску милость*» черського каштеляна й варшавського старости Зигмунта Вольського, «*справъци въсих замков его королевское милости князьства Острозского*», «*в замок и место Берездовъ*» і в усі належні до нього села. При цьому згадується попередній «*сатиївський і берездівський*» чи то урядник, чи арендар пан Себастьян Туровський [3, с.321-322]. Напевне, невдовзі король віддав Берездівську волость в аренду Криштофові Граєвському; старостою останнього у цьому маєтку протягом 1571 – 1573 років був його рідний брат Ян Граєвський [49, с.253].

Після смерті у 1572 році польського короля Сигизмунда Августа, а також по відході за межу на початку 1573 року чоловіка Гальшки Острозької — познанського воєводи Лукаша Гурки у київського воєводи Костянтина-Василя Острозького зажеврїла надія зосередити у своїх руках поділені Острозькі маєтки. У вересні 1573 року в Луцькому гродському суді його племінниця Гальшка Острозька своїм листом визнала, що має борг перед дядьком. «*Тим же листом, — зазначає І. Тесленко, — Гальшка передавала себе в опіку дядькові і доручала йому вести справу про повернення своїх володінь, а також обіцяла відшкодувати всі витрати маєтками, які вдасться відсудити*» [46, с.106-107].

Під час судового процесу Костянтин-Василь доводив, що з юридичної точки зору запис маєтків, зроблений Беатою Острозькою на користь Ольбрахта Ласького, був неправомірним, відтак просив повернути маєтки Гальшці [46, с.107-108]. Новообраний король Генріх Валуа визнав прохання слухним і присудив, з деякими застереженнями, повернути маєтки Гальшці, котрі де-факто відходили до рук нового опікуна в особі київського воєводи [докладніше про це див.: 46, с.108-109; 23, с.40-41; 81, к.9v-10,14-14v,77; 82, с.355]. Для

ув'язання Гальшки з Острозьких Гуркової в маєтки було делеговано королівського дворянина Яна Бистриковського [81, к.15]. Введення у володіння княгині Гуркової і її дядька, князя Острозького, серед яких згадується й Берездів, відбулося 3 серпня 1574 року [3, с.409-410]. Невдовзі тут з'явився князівський намісник Прокіп Мервицький, котрий урядував у Берездові протягом 1575 – 1586 років [47, с.150; 34, с.82]. До речі, 21 липня 1586 року згадується ще один без указівки на ім'я берездівський урядник того ж князя [1, с.153].

З документу від 7 березня 1575 року довідуємося, що К.-В. Острозький позичив у королівського секретаря Яна Больмана чималу суму — 5 300 польських золотих. На випадок, коли б у визначені терміни він не виплатив цієї суми, зобов'язувався, аби відшкодувати борг, Больмана чи його нащадків ув'язати «*заставнымъ обычаемъ*» у Берездів і двір Здобвицю [3, с.411-418].

В полі нашої уваги той факт, що у 1570 році Берездів чи не вперше згадується як міське поселення. На жаль, жодної його детальної характеристики відомий нам документ не подає. Трохи докладніші, хоча далеко не вичерпні, відомості про населений пункт знаходимо в реєстрі державного податку, датованому 1577 роком. Так, берездівчани від 6 півдворищних димів (тобто, дворів, що користувалися половиною умовного комплексу земельних угідь — полів, луків, лісів тощо — йменованого «дворищем»), «*що сидять вулицею*», «*від ріллі*» заплатили по 10 грошів, а з будинків — по 2 гроші; 13 димів (знову ж таки, дворів), що мали в розпорядженні по чверті дворища, внесли «*від ріллі*» по 5 грошів, а за будинки, як і в попередньому випадку, по 2 гроші; 17 (сімей, родин. — Авт.) городників (ті, що не мали великих польових наділів, а господарювали на присадибних ділянках — городах) від своїх домів заплатили по 2 гроші, а від городів — по 1 грошеві. Зрештою, всього один ремісник заплатив 4 гроші у якості податку від свого ремесла [71, с.41].

Якщо в цьому випадку Берездів радше нагадував село з його способом дворищного господарювання, то вже на 1583 рік міське «обличчя» набуває виразних урбаністичних рис, головною серед яких стала наявність ринку: власники 12 ринкових будинків сплатили по 6 грошів державного податку. Разом із тим згадуються 31 вуличний будинок (що свідчить про певне впорядкування/розвиток міського простору), 17 «*нужденних халут*», 2 ремісників, 2 перекупнів/перекупок. Згадка в документі про «*30 міських рілль*», а також наведення відомостей лише про 2 ремісників прозора натякає, що в цей період сільсько-господарське виробництво продовжувало залишатися для берездівчан основним способом господарювання та отримання ресурсів для життя. Зрештою, слушно видається думка Ірини Рибачок, котра вважає, що «*малі міста були потужними центрами аграрного виробництва*» [35, с.73]. В місті був млин. Крім того, згадується православний священик, відтак, очевидно, існував храм. Поряд із містечком Берездовом податковий реєстр згадує й належні до нього села: Монятин, Хлапотин, Берездовець, Гороча, Суємці, Правотин, Горобовець, Мозерець та Орепин [71, с.84].

Черговий податковий перелік, від 1589 року, зафіксував інформацію про те, що з Берездова було сплачено міський побор, званий шосом, та чопове, тобто, податок за право виробництва та збуту «гарячих» напоїв. Із соціальних груп тутешнього міщанства йменуються лише ремісники, городники, перекупні та православний священик [71, s.150]. Не виключено, що того часу поселення могло постраждати від татарського нападу, який прокотився Волиню в березні 1588 року [16, с.596]. Зрештою, цілком можливо, що Берездівську волость заторкнули й татарські напади 1593 та 1595 років [16, с.596, 598].

З боку київського воеводи, проводилась політика, спрямована на залюднення його Берездівських володінь. Історичні джерела під 1594 роком згадують утечі різних селян із різних населених пунктів до маєтків князя Костянтина-Василя Острозького – міст Берездів, Дубно, Острог та ін. [39, с.400]. В 1596 піддани Григорія Колмовського перебирались у тому числі й до маєтків Костянтина Острозького в Берездівській волості [39, с.411]. До речі, того таки 1596 року, 6 липня, згаданий князь видав Берездову лист «на вільну осаду» [13, с.207], що давало право новоприбулим поселенцям певний час не сплачувати податків на користь їх господаря. Через три роки знову відбулися втечі підданих до маєтків князів Острозьких у Берездівській та Крупській волостях [39, с.417-418].

Насамкінець, ще два моменти. Свого часу лікар й історик Антоній Ролле стверджував, що у «закинутому в поліські пущі Берездові» проживав син Костянтина-Василя Острозького – Костянтин Костянтинович [70, s.62], котрий помер у 1588 році. На жаль, не відомо, якими історичними джерелами послуговувався дослідник, наводячи такі відомості у своїй праці. Натомість достеменно знаємо, що цей князь володів містами Дорогобуж та Межиріч у Луцькому та Черняхів і Колодне в Кременецькому повітах, а також Зд'єнцолем у Литві [9, с.328].

Про наш населений пункт згадав у своєму творі «Про Острозьку війну під П'яткою проти низових» (1600) бакалавр мистецтв Симон Пекалід. У розділі «Острів Хортиця на Дніпрі, де переховувались низові козаки» книги другої цього віршованого твору розповідається, як піддані князя Костянтина-Василя Острозького разом зі своїм патроном стали на проїзді із козацьким свавіллям [детальніше про контекст твору див.: 57, с.157-188]:

*Дубно могутне, і Степань, і теж Костянтинів багатий
З шумом страшеним спішили, почувши сигнали воєнні
Лютото Марса, Берездів лісистий подав свою руку,
Турів, оточений рибними водами, вислав загоны,
Сурож старанний пішов за патроном своїм дорогеньким,
Всі, як один, громадяни острозькі пішли воювати [31, с.207].*

Чергові власницькі зміни навідали Берездівщину в 1603 році. Протягом 10-17 березня між краківським каштеляном Янушем та волинським воеводою Олександром Острозькими відбувався розподіл величезних батьківських ла-

тифундій [див.: 22], у результаті чого Берездів та належні до нього фільварок під замком; фільварок Хоровець і село; фільварок Суемці й село; село Берездовець, село Гориці, село Волиця Хлапотинська, село Хлапотин, село Бухалівка, село Монятин, село Семів Волиця, село Правотин, село Мокре, село Кремниця, село Вайки, село Столба, село Чижівка та село Колодянка дісталися другому з них [22, с.127; 28, арк. 28а].

З історичних джерел помітно, що Берездів після цього розподілу ще перебував у фактичному розпорядженні К.-В. Острозького: 22 травня 1603 року він видав місту привілей на проведення в недільний день ярмарків і торгів [13, с.208]. Наприкінці того ж року князь О. Острозький несподівано помирає. Через п'ять років, у 1608, ступив за межу і старий київський воєвода та маршалок волинської землі К.-В. Острозький.

Князі Олександровичі, Костянтин-Адам і Януш-Павло, на той час були ще малолітніми, відтак, опіка над їх батьківщиною деякий час перебувала в руках їх рідного дядька, вже відомого нам краківського каштеляна, Януша Костянтиновича [72, s.47; 53, с.46; 81, k.323]. У володіння спадщиною старший син волинського воеводи, Костянтин-Адам, був уведений шойно в листопаді 1615 року [48, с.418; порів.: 59; 60, s.92; 81, k.323]. Як зазначає І. Тесленко, «з того часу брати були разом і навіть після настання повноліття молодшого (1616), схоже, не поспішали з поділом батьківського спадку» [48, с.418]. Зрештою, не виключено, що поділ між ними таки відбувся, про що у джерелах є глухе повідомлення під 1623 роком [29, арк.129; 8, с.41, прим.53]. Можливо, у результаті цього розподілу Берездів міг відійти до старшого Олександровича, бо протягом 1617 – 1618 років згадується його берездівський староста пан [імовірно – Ян] Древицький [13, с.222; 34, с.81; про нього див.: 48, с.434-435].

Жахливими явищами тогочасного повсякдення, про які ми вже частково довідалися і котрі, на жаль, не минали й Берездівщину, були татарські напади. Кілька їх прокотилось українськими землями в 1617 – 1618 роках, у результаті чого тутешні містечка й села зазнали нищівних спустошень, багато людей загинуло чи потрапило до ясиру. Автор «Острозького літописця» під 1617 роком занотував, що «того ж року пред Стрітенієм Господнім калга мурза з татари поважне в землю нашу вшедие мимо Любартов і Полонний, под Шульжинцями кошом стояли, Шульжинці спалили, аж сягнули за Оструг миль 12, коло Ляховець, і Янполя, і Жаславля, і Полонного брали і попалили і індей много із великою здобиччю до землі своєї вернулись» [5, с.134]. Відомо, до речі, що Хлапотин, а відтак і увесь довколишній край лежали на давньому татарському шляху: «татарє хоживали от Житомира через Случ на Кикоеу, на Хлапотин, на Гориню, на Волян» [2, с.128]. Вчені відмічають, що протягом лютого-вересня 1617 року відбулось п'ять татарських нападів на українські землі [14, с.231].

Ми не маємо детального реєстру втрат, але, беручи до уваги ситуацію, яка витворилась у результаті татарського нападу 1617 року на сусідню Краснокорецьку волость [див.: 14, с.231], а також свідчення про татарський напад

у вересні наступного, 1618 року, в якому безпосередньо фігурує Берездівська волость, неважко прийти до висновку, що стан речей був катастрофічним.

У травні 1619 року слуга волинського воєводи Януша Острозького (на той час Адама-Костянтина серед живих уже не було – він ступив за межу 10 квітня 1618 року [10, с.321], після чого всіма маєтками став одноосібно розпоряджатися його рідний брат) оповів перед Луцьким гродським урядом про те, що в 1618 році, 29 і 30 вересня [порів.: 5, с.134], до Волинського й Подільського воєводства уторглися татари, в результаті чого постраждав «*остатокъ маєтности княжати его милости, што было есче троха зостало хать, людей, добытка, отъ першого вторгнення татарского, которое се въ року прошламъ, тисеча шестсотъ семнадцатом стало*». При цьому в Берездівській волості татари «*село Новоселки (до речі, серед переліку сіл Берездівської волості від 1620 року такого села чомусь немає навіть серед спустошених. – Авт.) и ишиие села, местечко Красный Ставъ, альбо Хлапотин, што было троха хать и людей зостало, теды въ томъ селе Новоселкахъ и въ Красномъ Ставе остатокъ спалили, людей и добытокъ забрали*» [1, с.417-419].

Дбаючи про відбудову та залюднення теренів, князь Януш Острозький 3 січня 1619 року видає для берездівчан лист на поселення новоприбулим людям із дозволом їм волі на 20 років від сплати різноманітних податків [13, с.208; про види податків див.: 20, с.87]. Результат, очевидно, не забарився, бо вже на 1620 рік серед тутешніх міщан бачимо доволі багато прийшлого люду, як от: Савка Сатіївський; Курило Луковський; Іван Глинницький та Васько Глинницький з батьком; Андрушко, Васько і Яван з Грубешова; Петро, Іван та Лаврин з Менчиць; Онисько і Васько з Бокшина; Іван з Хорева; Янко з Колпитова; Стецько з Мостів; Трохим і Гаврило з Рівного; Федір з Крилова; Мисько з Убельців; Йовхим із Засененич; Сахно і Ярош з Хлапотина; Грицько з Бовку; Федько і Марко з Бармаків, Васько Бармицький і Сидір Бормацький; Роман із Зимного; Іван Тесля з Сільця; Іван Жорновець.

Таким чином продовжувалась й утілювалась у життя важлива справа роду, яка полягала у зміцненні та розширенні соціально-економічного потенціалу розлогих землеволодінь. Окрім прикладу з Берездовом, з ініціативи князя Януша-Павла Олександровича ще в 1610 році виникло поселення Черниці, міщани якого в 1616 році отримали 15 років волі від сплати різноманітних повинностей [13, с.79]. 1 січня 1616 року князь Адам-Костянтин Олександрович звільнив до 12 років від сплати податків поселян містечка Дубрівки на річці Черемі (осадження цього містечка розпочалося ще за опіки Януша Костянтиновича Острозького) [81, к.323]. В 1616 році старший воєводич Адам-Костянтин звільнив міщан Хлапотина на 15 років від податку з горілчаного промислу; 23 жовтня 1618 року це право було підтвержене його братом Янушем-Павлом [13, с.84]¹.

¹ Такі приклади не були поодинокими й не стосувалися самої території Волині. Відомо також, що 7 липня 1618 року Януш Олександрович видав привілей своєму слугі Валеріанові Росовському на осадження міста Кузьминці над річкою Сільницею у Брацлавському воєводстві [62, с.35-36]. 16

Ключовою адміністративною і водночас оборонною спорудою в Берездові був замок. Детальний вербальний опис цієї споруди, а також інших будівель, що входили до його комплексу станом на кінець першої чверті XVII століття, представлено в описі Берездова за 1620 рік. Зокрема, тут говориться про те, що передгороддя з дитинцем сполучав міст, котрий пролягав через навколосамковий рів. Дитинець, як відомо, являв собою територію, на якій розміщувався замок, а передгороддя чи пригородок – суміжний, звичайно теж укріплений терен; його оборонні споруди були другою після дитинця лінією фортифікації. При вході на дитинець знаходилась башта. Зазначається, що «*з трьох боків цього дитинця зроблені з дуба городні, побиті зверху і низу, з коморками для переховування живності. Башт наріжних дві. На третій башті каплиця. У дитинці тюрма, до неї дерев'яні ґрати з засувом і з скоблями. Увесь цей замок побитий дошками*» [13, с.205-206].

Перед замком стояла броварня, неподалік неї були солодівня, возівня і стайня, біля якої, своєю чергою, розміщувалась «мала пекарничка». «*За передгороддям над ставом велика стайня, при ній маштарня. За містком перед замком пивниця (підвал. – Авт.) для збіжжя, над котрою прикрита схованка, двері з залізними прибоями, там же сад. На передгородді також у замку (!) церква св. Пречистої, друга над ставом на Криниці. Увесь цей замок оточений дубовими палями*» [13, с.206-207]. Як вважає історик Микола Яцюк, замок міг знаходитись у частині сучасного Берездова, найменованій по-місцевому Острівець. Ділянка межує, з одного боку, із річкою Корчик, з іншого частково обмежується заболоченим ровом, відтак і справді видається правдоподібним місцем розташування берездівської твердиньки.

«Соціальним осердям» Берездова, як і багатьох інших тогочасних міст, був ринок, який в інвентарі 1620 року завуальовано називається «*Посілість міщан берездівських*». До такого висновку неважко прийти після уважного прочитання джерела. Так, одна з вулиць іменувалась «*Вулиця з Ринку за Пашковим домом*», а серед «*Посілості міщан берездівських*» згадується вдова Павлиха [13, с.208, 210]; на «*Посілості*» стояв дім пана Гарлинського, а в місті знаходилась «*Вулиця з Ринку за домом п. Гарлинського*» [13, с.208, 214]; ще була «*Вулиця з Ринку за орендарським домом*», а серед будинків «*Посілості*» згадуються аж три орендарські дома [13, с.208, 214]. До ринку примикала й «*Вулиця за Гимпловичим домом до Наріжної брами*», а на «*Посілості*» згадується будинок єврея Гинпеля [13, с.208, 212; 81, к.287v]. Не вдалось сумістити «*Вулицю за домом Гамоновим з Ринку*»: можливо, під цим будинком потрібно розуміти котрийсь

березня 1619 року той же князь схвалив розпочате осадження міста в урочищі Лебедин у Краснянській маєтності на Брацлавщині, дозволяючи їм 15 років свободи [62, с.36]. Януш Олександрович 26 червня 1618 року доручив своєму слугі Яну Доброцькому «осаджувати вільними людьми» містечко Новий Меджибіж у Брацлавському воєводстві [62, с.38]. На прохання Костянтина і Януша Олександровичів згаданому Новому Меджибожеві над річкою Дошною королем Сигизмундом III 25 березня 1618 року було надане Магдебурзьке право [62, с.48-49].

із тих, що поійменовані орендарськими [13, с.208, 208-213]. Схоже, з ринком межувала й «Вулиця за Рубинишим домом», якщо співвіднести його зі згаданою на «Посілості» Рубинихою Жидівкою [13, с.208, 210].

Окрім перелічених, інвентар називає наступні готоніми: «Вулиця до Звягельської брами», котра, природньо, мала б вести убік Звягеля і на сьогодні, ймовірно, якоюсь мірою збігається з вулицею Суворова; «Вулиця Калюжна»; «Вулиця Персковська» (можливо, названа так тому, що на ній поійменовано аж шестеро міщан із патронімом «Перскович»); «Вулиця Смська»; «Вулиця Корецька» (мала б простягатися в напрямку Корця і, напевне, на сьогодні загальною відповідає вулиці Островського; «Вулиця Старицька за ринковими домами»; «Вулиця навпроти Жвайкового броваря» (чи це не той самий, що знаходився неподалік замку?) [13, с.209-215]. Як помітила І. Рибачок, на 1620 рік у Берездові не спостерігається порожніх будівель [33, с.248]; загальна ж кількість будинків на той самий рік налічувала 333 [15, с.235].

З контексту джерела від 1620 року постає, що Берездів, як і низка інших волинських міст, поділявся на Старе й Нове місто (згадуються «старіки, котрі на Старому місті» [13, с.216]). Подібно до замку, місто мало своє (загалом, третє після дитинця й передгороддя) кільце оборони: згадуються Звягельська брама та «паркан». Не знаємо, щоправда, чи паркан оточував усі міські будинки, чи лише якусь їх частину.

Наприкінці першої чверті XVII століття тут було два православні храми – замковий Пречистенський, у якому настоятелем був неназваний на ім'я «Піп Староміський» (проживав по вулиці Корецькій) та новоміський Покровський (також невідомого імені «Піп Новоміський» мав свій будинок по Вулиці до Звягельської брами). По тій самій вулиці розташовувався «Дім шпитальний», що являв собою не лікарню в теперішньому розумінні цього слова, а добротинний притулок. З підприємств згадуються «Жвайків бровар», а також один або кілька млинів, бо для Берездова їх кількість, на жаль, не конкретизована.

Ми вже знаємо, що власників у Берездові представляв урядник, що називався старостою або намісником. Намісникові допомагали підстароста (піднамісник) та писар, до обов'язків якого входило замкове діловодство [47, с.150].

З середовища міщан владу в Берездові справував магістрат, що теоретично складався з т. зв. лави, очолюваної війтом (або його заступником – лентвійтом [порів.: 6, с.113]), та ради, зверхником котрої був бурмистр. Війта у приватних містах, здебільшого, призначав власник. При цьому, хоча знову ж таки теоретично, війт очолював лише лаву й мав брати участь у розгляді кримінальних справ, на практиці він суміщав у своїх руках керівництво обома згаданими вище структурними компонентами [17, с.56-57]. Існує думка, що в малих приватних містах лава й рада не були розмежованими, а міський уряд складався із війта, бурмистрів, присяжних та писара [34, с.78]. В інвентарі Берездова від 1620 року згадуються війт Лисий і лентвійт Іван, а також два, можливо з огляду на Старе та Нове міста, бурмистри – Михайло й Кайстон.

Попри те, що названий опис фіксує уряди війта, лентвійта та бурмистрів, жодне з відомих нам джерел не згадує, що міщани користувались Магдебурзьким правом. Зрештою, «наявність війта, – зазначає Андрій Заяць, – можна умовно трактувати як певний перехідний етап до привілейованості міста» [17, с.58-59; порів.: 21, с.160]. Хоча в нашому випадку, як видається, навіть за умов надання міського права суттєві зміни у структурі влади та міському укладі навряд чи б відбулись.

З метою оборони від нападу неприятеля міський соціум, напевне, був поділений на десятки та сотні [порів.: 55, с.170]. Й хоча в інвентарному описі Берездова, на відміну від інших міст (до прикладу, Нового міста в Острозі (Застав'я) [30, с.193-199] чи Хлапотина-Красностава [13, с.223-229]), цього не проглядається, та серед мешканців зустрічаються люди з відповідними прізвищами, як от: Іван Десятник, Іван Десятник піхотний (це натякає, що ополчення поділялось на піхоту й кінноту), Тимошеня Васько Сотник, Степан Соцький старий і Максим Хорунжий, котрому доручалось тримання бойової хоругви. На варті безпеки міста стояли, за тим же джерелом, сторожі Мартин, Кирей, Йовко й Кунаш. До того ж, на міщан покладався обов'язок сплачувати сторожовий та пороховий податки в розмірі 20 литовських грошів із диму [13, с.218].

Разом із тим, берездівчани були змушені давати т. зв. баранячу десятину, дві яловиці, «всіляких яєць десять кіт». Міщани, чиї земельні наділи вже було переіряно на волоки [про волочну поміру див.: 18; 74], мали давати дві курки, «а з тих, котрі волок не мають, по курці». «З волоки повинні кожний по лит. копі, по маці вівса, вивезти десять лаитів попелу до Бугу. Робити повинні: два дні жати на озимину, а два дні на ярину. Всілякі шарварки повинні коло греблі й ставу й на сторожу посилати». Понадто, берездівські міщани сплачували данину медом [13, с.218].

Незважаючи на те, що Берездів, як можемо гадати, досить потерпів унаслідок татарських нападів 1617 – 1618 років, його «людське обличчя» вже на 1620 рік мало доволі непоганий вигляд.

Серед голів міщанських родин, що сплачували податок, в інвентарі приведено багато ремісників. Так, харчові ремесла представляли: різники Йосько й Андрій, калачник Марко, пивоварі Клим, Марко й Прокіп, мірошники Левко й Лука, кухар Яцько та рибалка Оношко, Клим і Семен. Серед міщан, що займались виготовленням одягу, згадуються кравці Яцько, Степан і Петро, ткач Ян і «каптанник» Крицько. Шкірообробними ремеслами займались Степан Чоботко й Федір Чоботко, шевці Карпо, Панас, Грицько, ймовірно ще один Карпо, Стась, Іванко та Андрій, римар Федір та кушнірі Бачко і Ясько.

З ремісників, що мали справу з металом, названі коваль Андрій, пушкарі N і Яцько, збройник N та Сахно Слисарик. Деревообробними майстрами були бондарі Хведько, Карп, Масло, Пашко й Хасько-Харченя та колесник Прокіп; з певним застереженням сюди можна віднести й дьогтяря Ігната та Шикма Скрипника, якщо розуміти в ньому майстра з виготовлення скрипок, а також

Федора Будника, який, вочевидь, мав справу з випалюванням попелу. Будівельні та керамічні ремесла репрезентували теслі Якуб, Савостян, Гаврило, Іван з Сільця, гонтарі Матис і Сень; гончарі Петро й Омелян, глинник Матис.

До міщан зі спеціальностями невиробничої сфери можна зарахувати пастухів Йовка й Пилипа, Савку Стадника, воротного Курила, Івана Пожарного, лісничого Івана; музик Грицька Дудку та скрипаля Йовхима; мисливця Яська та Матфея Жнивця. До не зовсім зрозумілих професій належать Матвій Линовець, Яцько Скребець та Андрій Мірочник (можливо, виготовляв мірки) [13, с.208-217].

Станом на 1620 рік до складу Берездівської волості, окрім власне міста й замку, входило також містечко Хлапотин і низка сіл. Чотири з них, як от: Берездівка, Правотин, Гориці та Вайки підлягали замковій адміністрації, інші знаходились у користуванні князівських слуг. Так, села Мокре і Хоровець тримав пан Бояновський; село Монятин – пан Баптинський; село Шемів – пан Дзевецький; село Хижавку – пан Слонинка [(Слонка). див.: 48, с.439]; село Столби або Хримівщину – бояри Столби; село Закриниче/Закримець тримав пан Василь Залуський, «на службі є старшим лісничим»; село Колодянку – Канон; село Орєпи – пан Щепковський; село Кожушки – пан Мервицький (ймовірно, його родичем був уже відомий нам берездівський намісник Прокіп Мервицький); насамкінець, село Дубровиця, яке знаходилося у «пуці суемецькій», перебувало в розпорядженні пана Косаковського [81, к.297v-204v].

Одним із обов'язків слуг-бояр було ставати до князівського війська, а також виставляти до нього озброєних вояків. До прикладу, Столби повинні були споряджати двох легкоозброєних («по-п'ятигорськи») вершників; подібний обов'язок лягав і на Канона; натомість, пан Щепковський мав відряджати аж трьох таких кіннотників [81, к.302,303-303v]. До того ж, слуги, які «мешкають під Берездовим» (тут, вочевидь, ідеться про тих самих відомих нам князівських бояр, що тримали села в Берездівській волості) були змушені брати участь у ремонті замку шляхом довозення потрібного матеріалу, а також іншими «роботами» [13, с.218].

Після несподіваного відходу з цього світу в серпні 1619 року [11, с.334] останнього Олександровича – Януша-Павла у січні 1621 р. відбувся черговий маєтковий розподіл, об'єктом якого стала розлога спадщина колишнього волинського воєводи Олександра Острозького. Тепер уже на неї претендували три Олександрові доньки: Софія, заміжня за коронним підчашим, Станіславом Любомирським, Катерина, дружина київського воєводи, Томаша Замойського та Анна-Алоїза, котра побралась із великим литовським гетьманом, Яном-Каролем Ходкевичем [68].

Згідно з домовленістю, Берездівська волость, яка щорічно давала прибутку 3 204 флоринів та 25 грошів [61, с.1; 68, с.8] і до складу котрої на той час входили місто Берездів і замок, села Берездівка, Правотин, Гориці, містечко Хлапотин або Красностав, спустошене село Вайки, село Мокре й фільварк,

село Хоровець і фільварк, село Монятин і фільварк, село Семів і фільварк, село Хижавка й фільварк, село Столби й фільварк, село Закримець і фільварк, село Колоденка й фільварк, село Орєпи й фільварк, село Кожушки й фільварк та село Дубровиця, відійшла Анні-Алоїзі з Острозьких Ходкевичевій [28, арк.24; про неї детальніше див.: 12; 24; 25; 69].

Відтак, в історії Берездова та волості перегорнулася нова сторінка, яка ще очікуватиме на свого дослідника.

Додаток:

Населені пункти Берездівської волості протягом 1583 – 1621 років

1583	1603	1620	1621
Берездів	Берездів	Берездів	Берездів
Хлапотин	Хлапотин, с.	Хлапотин або Красностав, м-ко	Хлапотин або Красностав, м-ко
Берездовець	Берездовець	Берездівка	Берездівка
Монятин	Монятин	Монятин	Монятин
Гороча	Гориці	Гориці	Гориці
Суємці	Суємці		
Правотин	Правотин	Правотин	Правотин
Горобовець	Хоровець	Хоровець	Хоровець
Мозерець			
Орєпин		Орєпи	Орєпи
	Волиця Хлапотинська		
	Бухалівка		
	Семів Волиця	Семів	Семів
	Мокре	Мокре	Мокре
	Кремниця	[Закримець?]	[Закримець?]
	Вайки	Вайки	Вайки, пустка
	Столба	Столби	Столби
	Чижівка	Хижавка	Хижавка
	Колодянка	Колоденка	Колоденка
		Закриниче / Закримець	Закримець
		Кожушки	Кожушки
		Дубровиця	Дубровиця

[На підставі: 71, с.84; 28, арк. 24,28а; 81, к.290v-304v].

Коментар до додатка: За відсутності на даний момент достатньої кількості історичних джерел важко прослідкувати з усіма деталями процес прилучення чи, навпаки, вилучення тих чи інших населених пунктів зі складу волості. Протягом 1583 – 1621 років стабільно зустрічаємо Берездів, Хлапотин, Берездовець/Берездівку, Монятин, Горочу/Гориці, Правотин, Горобовець/Хоровець, та майже стабільно – Орєпин/Орєпи. При цьому, після 1603 року зникає з переліку село Суємці: ймовірно,

воно відійшло до Смолдирівської волості, бо на 1620 рік тут згадується поселення з аналогічною назвою [81, к.309]. Примітно, що Семів Волиця з часом перетворилася у повноцінне поселення й на 1620 рік його мешканці вже сплачували податки нарівні з іншими [81, к.300v-301]. Одиначно згадуються Мозерець, Волиця Хлапотинська й Бухалівка. Натомість, низка сіл, що фігурують у переліку 1603 року, за винятком дискусійної Кремниці, під схожими назвами згадуються аж до 1621 року. Протягом 1620 – 1621 років у джерелах з'являються ще два села – Кожушки й Дубровиця.

Джерела та література:

1. Архив Юго-Западной России. – К., 1876. – Ч. 6. – Т. 1.
2. Архив Юго-Западной России. – К., 1907. – Ч. 8. – Т. 4.
3. Архив Юго-Западной России. – К., 1911. – Ч. 8. – Т. 6.
4. Барсов Н. Материалы для историко-географического словаря России. – Вильно, 1865. – Т. 1: Географический словарь Русской земли (IX – XIV ст.).
5. Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. Джерелознавче дослідження. – К., 1971.
6. Білоус Н. Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. – К., 2008.
7. Вихованець Т. «Munimenta u przywileie w skrzyni okowan[e]i...»: Матеріали до історії роду Заславських // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник ЛДПКЗ. – Луцьк, 2013. – Вип. 9. – С. 196-228.
8. Вихованець Т. Костянтин і Януш Олександровичі Острозькі / *Studia historica res gestas Ostrogiae illustrantia*. Vol. 2. – Острог, 2001.
9. Вихованець Т. Костянтин Костянтинович Острозький // Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедія. – Острог, 2010. – С. 327-329.
10. Вихованець Т. Острозький Адам-Костянтин Олександрович // Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедія. – Острог, 2010. – С.321-323.
11. Вихованець Т. Острозький Януш-Павло Олександрович // Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедія. – Острог, 2010. – С. 333-336.
12. Вихованець Т. Ян-Кароль та Анна-Алоїза з Острозьких Ходкевичі: кінець життя, початок вічності // Студії і матеріали з історії Волині. – Кременець, 2012. – С. 317-339.
13. Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року) / Перекл., упорядк. і передм. І. Ворончук. – К.: Старокостянтинів, 2001.
14. Ворончук І. Демографічні наслідки татарського нападу 1617 року на Краснокорецьку волость Волині // Осягнення історії. Збірник наукових праць на пошану професора Миколи Павловича Ковальського з нагоди 70-річчя. – Острог; Нью-Йорк, 1999. – С. 229-239.
15. Ворончук І. Інвентар маєтків князів Острозьких 1620 року як історико-демографічне джерело // Наукові записки НаУОА. Серія «Історичні науки». – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 232-242.
16. Ворончук І. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники. – К., 2012.
17. Грамоты великих князей литовских / Ред. В. Антоновича, К. Козловского. – К., 1868.
18. Гурбик А. Аграрна реформа в Україні XVI ст. – К., 1997.
19. Заяць А. Війтівська влада у приватних містах Волині XVI – першої половини XVII ст. // Соціум. Альманах соціальної історії. – К., 2008. – Вип. 8. – С. 56-60.
20. Заяць А. Динаміка чисельності міських поселень Волинського воєводства XVI – першої половини XVII ст. (1566 – 1648) // Історико-географічні дослідження на Україні. – К., 1992. – № 2. – С. 85-99.

21. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. – Львів, 2003.
22. Ковальський Н. Акт 1603 года раздела владений князей Острожских как исторический источник // Вопросы отечественной историографии и источниковедения. – Днепропетровск, 1975. – Вып. 2. – С. 113-137.
23. Ковальський М. Гальшка, княжна Острозька // М. Ковальський. Етюди з історії Острога. Нариси. – Острог, 1998.
24. Кулаковський П. Острозька Анна-Алоїза (у заміжжі – Ходкевич) // Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедія. – Острог, 2010. – С. 310-311.
25. Левицький О. Анна-Алоїза, княжна Острожская // Киевская старина. – К., 1883. – Т. 7. – Ноябрь. – С. 329-373.
26. Литовська метрика. Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року. – К., 2005.
27. Луцька замкова книга 1560 – 1561 рр. / Підг. В. Мойсієнко, В. Поліщук. – Луцьк, 2013.
28. Львівська Національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Радз., 181/VI, 4. Ч. 1а.
29. Львівська Нац. наук. б-тека України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Радз., 27 / II, 3.
30. Описи Острозьчини другої половини XVI – першої половини XVII століття / Упор. В. Атаманенко. – К.; Острог; Нью Йорк, 2004.
31. Пекалід С. Про Острозьку війну під П'ятою проти низових. 1600 р. // Метафора спільного дому. Заславщина багатьох культур. М-ли наук. конф. 21-22 грудня 2006 р. – Ізяслав: Острог, 2006.
32. Поліщук В. Князь Богуш Корецький як землевласник та урядник (1510 – 1576) // Київська старовина. – 2001. – № 3. – С. 56-72.
33. Рибачок І. Населення міст Південно-Східноволинських володінь князів Острозьких у першій третині XVII століття // Наукові записки НаУОА. Серія «Історичні науки». – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 243-257.
34. Рибачок І. Самоврядування міст Південно-Східної Волині в кінці XVI – першій половині XVII століття // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2010. – Вип. 4. – С. 76-87.
35. Рибачок І. Аграрне виробництво в містах Південно-Східної Волині наприкінці XVI – першій половині XVII ст. // Наукові записки НаУОА. Серія «Історичні науки». – Острог, 2013. – Вип. 20. – С. 69-74.
36. Российский государственный архив древних актов (г. Москва), ф. 389, оп. 1, д. 196.
37. Руська (Волинська) Метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства) 1569 – 1673. – К., 2002.
38. Саф'ян М. Берездов // Історія міст і сіл УРСР. У 26 т. Хмельницька область. – К., 1971.
39. Селянський рух на Україні 1569 – 1647 рр. Збірник документів і матеріалів. – К., 1993.
40. Соболев Л. Борьба за наследство кн. К. И. Острожского в 40-е гг. XVI века // Острогіана в Україні і Європі. Матеріали міжнародного наукового симпозіуму 29-30 червня 2001 р. – Старокостянтинів, 2001. – С. 33-48.
41. Собчук В. Найдавніші реєстри документів архіву князів Острозьких // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2012. – Т. 264: Праці історично-філософської секції. – С. 377-396.
42. Собчук В. Ровенська волость: формування, склад і власники (до середини XVI століття) // *Theatrum humanae vitae*. Студії на пошану Наталі Яковенко. – К., 2012. – С. 196-206.
43. Собчук В. Спори князів Острозьких і Жаславських за маєтки // Наукові записки НаУОА. Серія «Історичні науки». – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 363-377.
44. Старченко Н. Честь, кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині. Друга половина XVI – початок XVII століття. – К., 2014.

45. Тесленко І. Акт поділу володінь між кнг. Беатою з Костельця і кнг. Гальшкою Острозькою 1542 року як джерело з соціально-економічної історії Острозької волості // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий науковий збірник. – К., 2001. – Вип. 3: Джерелознавчі дисципліни. – С. 102-123.
46. Тесленко І. Боротьба за Остріг: князь Острозький проти острозького старости // Соціум. Альманах соціальної історії. – 2003. – Вип. 3. – С. 99-120.
47. Тесленко І. Клієнтела князя Василя-Костянтина Острозького // Острозька академія XVI – XVII ст. Енциклопедія. – Острог, 2010. – С. 144-152.
48. Тесленко І. Двір Януша-Павла Острозького // Кризь століття. Студії на пошану Миколи Крикуна з нагоди 80-річчя. – Львів, 2012. – С. 417-448.
49. Тесленко І. Заславська замкова книга як джерело до історії Південно-Східної Волині // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2009. – Кн. 1. – Т. 19. – С. 233-257.
50. Уляновський В. «Славний для всіх часів чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький. – Острог, 2009.
51. Уляновський В. Відоме і невідоме з біографії та діяльності князя К. І. Острозького // Острозька давнина: дослідження і матеріали. – Львів, 1995. – Т. 1. – С. 24-31.
52. Уляновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нащадків. – К., 2012.
53. Хроніка Острозької парафії. [Rok Pański 1621]. Zbicie krucifixa od bachurów żydów ostrogskich / Відч. Т. Вихованець // Wołanie z Wołynia – Воляння з Волині. – 2000. – Ч. 2 (33). – Березень-квітень. – С. 46-47.
54. ЦДДА України у м. Києві, ф. 26, оп. 1, спр. 4. Дякую Ігорю Тесленку за надання цього джерела.
55. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К., 2005.
56. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. – К., 2008.
57. Яковенко Н. Що за війну описує Шимон Пекалід у поемі «De bello Ostrogiano» (1600 рік) // Н. Яковенко. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. – К., 2002.
58. Anusik Z. Własność ziemiska w województwie wołyńskim w 1570 roku // Przegląd nauk historycznych. – 2011. – R. 10. – Nr. 1. – S. 23-70.
59. Archiwum Główne Akt Dawnych (Warszawa), Archiwum Potockich z Łańcuta, sygn. 1540.
60. Archiwum Główne Akt Dawnych (Warszawa), Archiwum Radziwiłłów, dz. V, sygn. 11077.
61. Archiwum Główne Akt Dawnych (Warszawa), Archiwum Zamoyskich, sygn. 715.
62. Archiwum Główne Akt Dawnych (Warszawa), Archiwum Zamoyskich, sygn. 2910.
63. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1887. – Т. 1.
64. Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1890. – Т. 3.
65. Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1890. – Т. 4.
66. Boniecki A. Herbarz Polski. – Warszawa, 1908. – Cz. I: Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. – Т. 12.
67. Boniecki A. Poczec rodów w Wielkiem księstwie Litewskim w XV i XVI wieku. – Warszawa, 1887.
68. Długosz J. Podział latyfundium Ostrogskich w roku 1621 // Acta universitatis Wratislaviensis: Historia XVI. – Wrocław, 1969. – № 108. – S. 3-15.
69. Dobrowolska W. Chodkiewiczowa z ks. Ostrogskich Anna Alojza (1600 – 1654) // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1937. – Т. 3. – S. 370-371.
70. Dr. Antoni J. Ks. Bazyli Ostrogski i jego zatargi z Kosińskim // Dr. Antoni J. Opowiadania

- historyczne. Serya VI. – Lwów, 1887.
71. Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. 8: Ziemia ruskie. Wołyń i Podole // Źródła dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. 19.
72. Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga: Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa; Kraków, 1913.
73. Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525 – 1608), wojewoda kijowski, marszałek ziemi Wołyńskiej. – Toruń, 1997.
74. Kolankowski L. «Pomiara włóczna» // Ateneum Wileńskie. – Wilno, 1927. – Rok 4. – Zeszyt 13. – S. 1-17.
75. Lietuvos Metrika (1540-1543). – Vilnius, 2007. – Кн. 231/12.
76. Listy księcia Jerzego Zbaraskiego, kasztelana krakowskiego, z lat 1621 – 1631 // Archiwum komisji historycznej. – Kraków, 1880. – Т. 2.
77. N. Berezdow // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1880. – Т. 1.
78. Przeddziecki A. Jagiellonki polskie w XVI wieku. Obrazy rodziny i dworu Zygmunta I i Zygmunta Augusta królów polskich. – Kraków, 1868. – Т. 2.
79. Radziwiński Z. L. Monografia XX. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta-Fedora Olgerdowicza X. Ratańskiego. – Lwów, 1906. – Т. 1.
80. Stecki T. J. Z boru i stepu: obrazy i pamiątki. – Kraków, 1888.
81. Summaryusz spraw i przywilejów domu Ks. Ostrogskich 1594. Inwentarz części dóbr Ks. Ostrogskich 1620 // Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Rękopis II / 3669.
82. Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. – Warszawa, 1895.

В. С. Марчук
(м. Острог)

СТАТЕВО-ВІКОВИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД РИМО-КАТОЛИЦЬКОГО НАСЕЛЕННЯ МІСТЕЧКА АННОПІЛЬ В СЕРЕДИНІ ХІХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СПОВІДАЛЬНИХ ВІДОМОСТЕЙ)

У статті розглянуто сповідні розписи римо-католицького костелу містечка Аннопіль. Проаналізовано зміст, особливості та інформативний потенціал сповідного розпису як історико-демографічного джерела.

Ключові слова: історична демографія, сповідний розпис, церковний облік, Волинська губернія, римо-католики.

In the article an analysis of the confession register of the Roman Catholic church of Annopol town. The author examines the contents, peculiarities and information potential of the confession register as a historical and demographic source.

Key words: Historical demography, confession register, church accounting, Volyn province, Roman Catholics

Впродовж багатьох десятиріч у Західній Європі активно розвивалися ті напрями історичної науки, які були орієнтовані на соціальну історію та історію окремої простої особи, родини та мікроспільноти. В останні роки все більшу

Славутчина та Правобережна Україна в історії України. Збірник статей за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (18-19 вересня 2014 р., м. Славута) / За ред. Берковського В.Г., Сидора В.Б. та ін. – Київ; Хмельницький: Поліграфіст-2, 2014. – 320 с.